

УДК 316.334.55

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ Й УСПІШНІ ПРАКТИКИ ПОВСЯКДЕННЯ: ГЛОКАЛІЗАЦІЯ НА СІЛЬСЬКИЙ МАНЕР (за результатами досліджень у Криму)¹

С. С. Бабенко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
svet_ok@univer.kharkov.ua

Успішні життєві практики повсякдення демонструють способи використання структурних можливостей та переборювання структурних обмежень, які виникають під час трансформації посткомуністичного суспільства. Поняття “глокалізація” використовують для опису особливостей моделей виклику-та-відповіді у процесі глобалізації пострадянської культури та економіки на мікрорівні повсякденних практик життєдіяльності українського села. За результатами проведених польових досліджень² проаналізовано як приклад глокалізації успішні практики повсякдення сільського життя, які суттєво змінилися під впливом структурної пострадянської трансформації та глобалізації на прикладі кримського села, де цей вплив найяскравіший.

Ключові слова: глокалізація, структурно-діяльнісний підхід, посткомуністична трансформація, структурна трансформація українського (кримського) села, успішні практики повсякдення, “поведінкові пакети”.

Сучасний розвиток української культури повсякденного життя розгортається на перетині трендів посткомуністичної трансформації, модернізації, глобалізації та націоналізації. Особливості української культурної трансформації зумовлені її локалізацією саме “на перетині”, “у зоні пограниччя”, “поміж” культурних мегавпливів російської та західної цивілізацій, а також радянської соціетальної культури колективізму, альтернативної модерності вкорінених у практики повсякдення, з одного боку, і глобалізаційних впливів індивідуалістичної індустріальної та постіндустріальної культури консюмеризму європейського та американського гатунку, – з іншого. Ці мегавпливи перетинаються також із процесами формування національної ідентичності на руїнах “простої радянської людини” та виокремлення життєвого простору повсякдення у відповідь на розмаїття зовнішніх впливів і глобалізації сучасного культурного та символічного простору.

¹ Статтю підготовлено за матеріалами доповіді на XIII міжнародній конференції “Харківські соціологічні читання”, м. Харків, 8-9 листопада 2007 року.

² Грант фонду МакАртур № 06-86346-000-GSS “Разбегающиеся деревни: глобализация по-деревенски”, польові дослідження в Криму проведені під керівництвом М. В. Ніколко; проект INTAS N 04-79-7018 “Порівняння соціетальної інтеграції турецької та споріднених меншин: інституціональні стратегії країн INTAS і СНГ” реалізований у 2005 - 2007 рр., координатор – проф. Н. Генон (Берлін). Польові дослідження в Україні проведені під керівництвом проф. О. Д. Куценко.

Структурну трансформацію сучасного українського суспільства зумовлюють, з одного боку, внутрішні системні закономірності залежності від пройденого шляху (path dependency), ті інституціональні, інфраструктурні та соціокультурні ознаки радянського суспільства, які відтворюються та функціонують у сучасному суспільстві, а з іншого, – зовнішні виклики глобалізації економічного, політичного та культурного просторів, у які українське суспільство включається з часів подолання радянської “закритості” суспільства від зовнішніх впливів. Після розпаду СРСР на теренах глобалізаційного світового простору інтенсифікуються впливи зі сходу, зокрема пов’язані зі зростанням потоків еміграції і трудової міграції, та поширенням впливів повсякденної культури східних цивілізацій. Можна зазначити, що сьогодні глобалізація призводить до поширення не тільки західних (McDonalds, BBC-news, Second hand тощо) культурних форм, а й східних (наприклад, японська кухня, традиційна китайська медицина, індійський одяг та ін.), які стають невід’ємною частиною повсякденної культури будь-яких національних суспільств.

Теоретичним підґрунтям дослідження структурної трансформації у сучасній західній та вітчизняній соціології стає питання про співвідношення структури та дійових сил (агента), інакше кажучи, проблема стабільності, яку забезпечує структура, та змін, які стають можливими завдяки накопиченому впливу інноваційної діяльності суб’єктів (агентів або акторів). Висновок про нерозривність взаємного впливу структур та агентів, які діють у межах цих структур, “дуальність структури та рефлексуючих акторів” (Е. Гіденс), “подвійний морфогенез структур та агентів” (М. Арчер), нерозділеності “структури та габітусу” (П. Бурд’є) стає загальноновизнаною основою структурно-діяльнісного теоретичного напрямку, який розробляють Т. Заславська, В. Ядов, П. Штомпка, О. Куценко та інші вчені у застосуванні до аналізу процесів посткомуністичної трансформації. У межах структурно-діяльнісного підходу до пояснення процесів соціальних змін механізми соціальної трансформації розглядають як такі, що зумовлюють взаємодію структурних обмежень та можливостей із практиками індивідуальних та групових соціальних акторів, що результують у відтворенні, використанні та подоланні або перетворенні цих структур³.

Важливим виміром взаємодії структур та практик є особливості культури, які зумовлюють впливи символічного середовища на сприйняття, рефлексію та легітимацію структурних компонентів (ресурси, правила, інфраструктура тощо) і тих практик, які їх відтворюють та створювані діючими акторами (чи агентами або суб’єктами). У цьому вимірі можна аналізувати впливи та виклики глобалізації в житті посткомуністичного повсякдення як такі, що, з одного боку, його

³ Детальніше про механізм пострадянської трансформації див., наприклад, *Бабенко С. С.* Социальный механизм постсоветской трансформации: деятельностно-структурный подход // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание / Под ред. О. Д. Куценко, С. С. Бабенко. – Харьков: Изд. центр Харьков. ун-та, 2004. – С. 251-274.

структурують за допомогою універсальних форм глобальної культури, економіки, політики, а з іншого, – вступають у взаємодію з локальними структурами, практиками й образами дійсності та призводять до непередбачуваних наслідків і нових культурних форм. Для того, щоб описати специфіку відповідей культур на виклики глобалізації, Р. Робертсон [1] запропонував влучне поняття “глокалізація”, яке поєднує у собі взаємовпливи глобалізації та локалізації. Складність взаємин реакцій масової людини на виклики глобалізації вкорінена у легітимованій повсякденній культурі та повсякденному знанні, яке в сучасному пострадянському суспільстві є мозаїчним сполученням відродження традиційних цінностей, аномії та фрагментації цінностей радянської культури, а також впливу культурних викликів глобалізації західних та східних взірців. Саме тому доцільно використати поняття “глокалізація” для опису особливостей моделей виклику-та-відповіді у процесі глобалізації пострадянської культури на мікрорівні повсякденних практик життєдіяльності українського села на прикладі Криму за результатами досліджень.

Процеси та чинники глобалізації найчастіше досліджують на прикладі соціально-культурної динаміки великих міст, і передусім мегаполісів (див., наприклад, дослідження С. Сассен [2]). Саме у великих містах, та ще наявніше – у мегаполісах, найбільшою є концентрація урбаністичної та міжнародної масової культури, ЗМІ, міграційних потоків, економічної інфраструктури виробництва та споживання тощо, а отже, моделей повсякденного життя, які вже майже не відрізняються у високо-стратифікованому просторі Рима, Токіо та Нью-Йорка. Їх розглядають як найпоказовіші центри глобалізації локальних культур в уніфікованому глобальному просторі, де симбіоз структурних змін із практиками повсякдення набуває універсального гатунку.

Водночас найбільш специфічні відповіді на глобалізацію структурних та культурних вимірів повсякдення виникають локально в традиційному варіанті людського поселення – у селі. Сполучення первісної натуральної економіки з традиційним укладом життя, збереження більшості елементів традиційної культури та соціальності створює специфічну модель локальної вкоріненості, яка у взаємодії із викликами глобалізації формує локально зумовлені моделі повсякдення і, зокрема, успішні практики повсякденного життя, які можна позначити поняттям “глокалізація”. Різниця урбаністичного та сільського способу життя за радянських часів була навіть суттєвішим розділом моделей життєдіяльності, ніж національні (республіканські) межі. Унікальна особливість радянського суспільства – його ізольованість від інших суспільств та відгородженість від впливів глобалізації протягом більш ніж півстоліття. Сільський життєвий уклад зберігав культурні традиції та національні звичаї, зокрема, релігійні на відміну від міської атеїстичної радянської культури, традицію розширеної сім’ї на протигагу поширенню нуклеарної сім’ї ери модерності (чи альтернативної модерності у радянському різновиді) у місті, більше виражену модель колективного устрою повсякденного життя “простої радянської людини” тощо. Інакше кажучи, культурна специфіка пострадянського села

зосереджує множинні національні, радянські, домодерні та пострадянські особливості, які зумовлюють різновиди варіацій “відповідей” на глобалізацію структурних і культурних змін.

В успішних життєвих практиках реалізується взаємозв’язок культури, соціальної структури та соціальної дії, застосування структурних можливостей та змінених структурних форм до реалізації власних цілей, цінностей, норм, які отримують позитивний “зворотний зв’язок із суспільством”. Завдяки цьому успішні життєві стратегії та практики демонструють способи використання структурних можливостей та переборювання структурних обмежень, а також формують зразки для наслідування масовими соціальними суб’єктами. Саме тому ми розглянемо як приклад глокалізації в українському селі успішні практики повсякдення сільського життя, які суттєво змінилися під впливом глобалізації на прикладі Криму, де цей вплив найяскравіший.

Протягом останніх майже двох десятиріч змін у повсякденному житті українського села під впливом структурних, соціально-економічних та культурних трансформацій можна виділити кілька етапів. На початку 1990-х років головний дискурс щодо змін в аграрній сфері був сфокусований навколо приватизації колгоспної власності та проблеми земельної реформи. Труднощі подолання накопичених та невирішених проблем, зумовлених залежністю від попереднього стану розвитку (path dependency) стимулювали молодь до інтенсивної міграції з села до міста у пошуку заробітків, освіти та загальної якості життя, оскільки радянська інфраструктура була сконцентрована переважно у містах і перспективи поліпшення якості життя в селі розвіялись із розпадом централізованої системи господарювання та перерозподілу, як і очікування цього поліпшення у найближчій перспективі.

На середину 1990-х років припав пік економічної кризи в Україні з масштабними проблемами деіндустріалізації великих промислових підприємств у зв’язку з демілітаризацією економіки, руйнуванням виробничих зв’язків усередині радянської промислової системи, а також повною неконкурентоспроможністю товарів пострадянського виробництва на глобальному ринку. Ця криза призвела до часткової зворотної міграції покоління середнього та похилого віку до села. Головно ця частина зворотної міграції була зумовлена структурним безробіттям, гіперінфляцією та безумовно низхідною соціальною мобільністю цих людей. Включення більшості з них у сільське господарство стало переважно засобом виживання внаслідок повернення до натурального господарства. Водночас, повертаючись з міст до села, люди привносили нові моделі культури повсякдення, цінності, спосіб життя та вимоги до якості життя (помешкання, побуту, спілкування, відпочинку тощо). На початку 2000-х років з прийняттям законодавства про фермерство, паювання землі та власності на землю (Мораторій Президента на продаж землі), податкового законодавства, відбулася стабілізація загальної економічної ситуації в Україні. На цих етапах домінувала тенденція пост-радянської залежності (та переборювання залежності) від пройденого шляху (path-dependency).

Наступна стадія почалася у середині 2000-х, коли сформоване коло проблем українського села поповнилося глобалізаційними впливами, зокрема впровадженням міжнародних моделей діяльності у селі, таких як етнічний та зелений туризм, інфраструктура масових комунікацій (телекомунікації, мобільний зв'язок, Інтернет), нові моделі повсякденних практик тощо. Однак наголосимо, що поряд із цим велика частина проблем модернізації є усе ще далекою від вирішення. Наприклад, значна частина сіл повністю або частково не газифіковані, не мають автономного водопостачання, велика кількість родин виживає завдяки натуральному господарству, рівень бідності, безробіття та соціальної нерівності у селі дуже високий, мобільність молоді з села значно перевищує зворотну мобільність старшого покоління тощо. За даними дослідження результатів аграрної реформи в Україні 2006-2007 рр. більшість опитаних жителів села констатують, що молодь не залишається працювати та жити у селі: 29,5% – “усі виїжджають”, 47,2% – “більшість виїжджає”, 14% – “залишається приблизно половина”, 3,8% та 1,4% “більшість та майже усі залишаються”, відповідно [3, с.138].

Згідно з даними, які навів А. Шатохін про рівень соціальної нерівності в українському селі різниця у доходах та споживанні між 20 % заможних та 20 % злиднених становить понад 6:1, причому більше 58 % мешканців сучасного українського села живе поза межею малозабезпеченості [4, с. 304].

Окрім того, аналіз динаміки розподілу зайнятості та незайнятості мешканців села, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, протягом останнього десятиріччя дає підстави стверджувати, що із розпадом колгоспних підприємств рівень зайнятості мешканців села саме у сільськогосподарському секторі знижується, втім не внаслідок зростання фермерства та підприємництва, а скоріше внаслідок збільшення безробіття та виходу на пенсію, а відсоток кваліфікованих робітників, зайнятих у аграрному секторі, може навіть виявитись нижчим, ніж у наведеній таблиці через тих мешканців села, які працюють у місті (див. таблицю).

За даними цього розподілу більше третини мешканців села – це непрацюючі пенсіонери, а якщо додати безробітних та домогосподарок, то більше половини сільського населення виживає завдяки натуральному господарству на рівні простого фізичного відтворення, зі значним порушеннями демографічного балансу, що нашо вухує на висновок про тенденцію руйнування сільського господарства, а не його сталого розвитку.

Розподіл зайнятості серед мешканців села в Україні за даними моніторингу ІС НАН України, % (розрахунки автора)

Серед мешканців села	1995	1998	2000	2003	2006
Робітник колгоспу, сільського підприємства	9,7	7,9	6,6	6,8	6,7
Фермер	0,3	0,2	0,2	0,6	0,5
Загалом у сільському секторі	10	8,1	6,8	7,4	7,2
Підприємець	2,2	1,2	2,9	2,4	1,9
Кваліфікований робітник	16,7	14,7	11,1	6,7	14,8
Різнороб, підсобний робітник	7,3	6,3	7,7	6,8	4,4
Службовець	12,2	11,3	9,5	9,3	9,2
Загалом у допоміжному секторі	38,4	33,5	31,2	25,2	30,3
Непрацюючий пенсіонер	33,3	35,6	35,4	38,3	34,5
Домогосподарка	4,8	7	5,8	7,5	7,7
Безробітний	7,7	12,5	17,3	15,4	11,8
Учень, студент	1,9	0,9	2	3,3	3,3
Загалом непрацюючі	47,7	56	60,5	64,5	57,3

На тлі цієї загальної ситуації кримське село суттєво вирізняється саме концентрацією впливів глобалізації, особливо у селах, розташованих навколо туристичних маршрутів, та зі значною концентрацією кримськотатарських репатріантів. Це специфічний випадок в українському сільському середовищі, який саме через це став об'єктом дослідження “Села, що розбігаються: глобалізація у сільський спосіб”⁴, проведеного у Криму в 2006-2007 рр., у якому головним стало дослідницьке питання про наслідки глобалізації для повсякденного життя села. Описані чинники зумовлюють повсякденність сільського населення і дають підстави до її концептуалізації в термінології постмодерної мозаїки глобалізаційних впливів і локальної вкоріненості у пострадянську “path dependency” та множинність етнокультурної специфіки. Також висновки щодо кримських татар ґрунтуються на результатах дослідження INTAS “Порівняння соціальної інтеграції турецької та споріднених меншин”⁵.

⁴ Грант фонду МакАртур № 06-86346-000-GSS “Разбегающиеся деревни: глобализация по-деревенски”, польові дослідження в Криму проводили під керівництвом М. В. Ніколко.

⁵ Проект INTAS № 04-79-7018 “Порівняння соціальної інтеграції турецької та споріднених меншин: інституціональні стратегії країн INTAS і СНГ” реалізований у 2005 - 2007 р., координатор – проф. Н. Генон (Берлін). Польові дослідження в Україні проведені під керівництвом проф. О. Д. Куценко за участі автора.

Особливості Криму в дослідженні впливів глобалізації та локалізації на життєдіяльність села мають геополітичні, економічні та соціокультурні виміри. Курорт на узбережжі Чорного моря, унікальна кліматично-природна частина України із багатозначною історією та статусом автономії в адміністративно-територіальному устрої української держави, місце дислокації російського чорноморського флоту, та одночасно Крим зберігає давні традиції сільського господарства, зокрема виноградарства та виноробства, а також унікальну соціальну історію, пов'язану з депортацією (1944) та репатріацією (1990-ті роки) кримських татар. Відповідно, у Криму діють множинні агенти процесів глобалізації. З одного боку, можна виділити тих агентів глобалізації, що діють зсередини, наприклад, репатріанти, локальні органи влади, прошарок фермерів, який формується, мігранти з міст тощо. З іншого боку, у Криму діють зовнішні агенти глобалізації, такі як ЗМІ, вітчизняні й іноземні туристи та вимоги до стандартів життя з боку приїжджих, активність міжнародних НДО, діяльність підприємств з міжнародним капіталом, російський флот та дилема вступу України в НАТО тощо. Отже, у кримському селі діє набагато більше чинників та агентів соціальних змін, що сприяє інтенсивнішій глобалізації порівняно з іншими сільськими районами України. Спостереження за різними типами агентів глобалізації у межах проведених досліджень дає підстави систематизувати їх за типами наслідків, які вони привносять, глокалізуючи повсякдення кримського села.

Перш за все у цьому ракурсі аналізу треба виділити кримських татар – репатріантів, які є найчисленнішими порівняно з іншими типами агентів глобалізації. Особливості соціальної історії Криму нерозривно пов'язані з унікальною історією кримських татар. Після репатріації 1990-х років кримські татари зіштовхнулись із комплексом структурних труднощів та обмежень соціетальної інтеграції у кримське суспільство. З погляду впливів на повсякденні життєві практики це проблеми невідповідності тих умінь, освіти, попереднього досвіду та досягнень в індустрії і сервісній економіці, які були моделями їхнього життя в Узбекистані, Казахстані, Росії тощо. Це відбувається як результат, по-перше, колапсу ринку праці у пострадянській Україні початку 1990-х років, а по-друге, аграрної інфраструктури територій, на які було розселено кримських татар, що повернулись з місць депортації. Водночас на тлі загальної економічної кризи відбувається руйнування аграрного сектору в Україні, включно із Кримом. Здебільшого, репатріантам доводиться змінювати спеціальність (тобто накопичений раніше досвід, уміння, кваліфікація втрачає значущість та затребуваність у нових умовах) та займати непопулярні серед місцевого населення через низькі заробітки і престиж економічні ніші, такі як елементарне городництво та дрібні форми приватної торгівлі. У подальшому ці форми зайнятості стають домінуючими практиками виживання масових груп кримських татар, що повернулись з депортації⁶. Вони привносять у повсякдення кримського

⁶ Детальніше див. Бабенко С. С. Социетальная и социальная интеграция крымских татар: от структурных неравенств к успешным стратегиям // Вісн. Харків. ун-ту. Сер. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2007. – N 752. – С. 108 - 117.

села як традиційну етнічну культуру кримськотатарського народу, особливі вимоги до якості повсякденного життя в селі та міські звичаї (оскільки більшість з репатріантів була городянами в радянських республіках Середньої Азії, звідки вони приїхали до Криму), нові впливи культур місць депортації (наприклад, узбецька кухня), так і особливі форми комунікації, такі як діаспора та інтенсивна активність етнічно орієнтованих НДО, а також політичну самоорганізацію та побудовані на етнічних принципах мережі взаємодопомоги, що не було характерним для мешканців Криму до репатріації кримських татар і може бути потрактоване як яскравий приклад глокалізаційних впливів.

Іншим типом агентів глобалізації є бізнесмени-представники великих корпорацій, які перебувають за межами Криму (а в деяких випадках – іноземні). Не можна стверджувати, що вони є численним агентом глобалізації за складом, проте їхній вплив досить суттєвий за наслідками для тих, хто залучений у зону їхнього впливу. Вони привносять у кримське село нові види економічної діяльності, зайнятості, іноземний капітал, а також нові вимоги до організації робочих місць і трудового процесу, структурування часу тощо. Наприклад, за даними нашого дослідження “Села, що розбігаються...”, ВАТ “ГрінТек” привніс у село Холмовка не тільки нові правила ведення бізнесу (виращування тютюну), а й нових трудових мігрантів з Молдови й планує залучити робочих узбеків або китайців наступного року. Це змушує місцевих жителів пристосовуватися до нових вимог та представників інших соціальних груп (як етнічних, так і соціально-класових), що змінює практики повсякденного життя в цьому селі.

Впливовим агентом глокалізації також є радіальні та сезонні трудові мігранти, які сполучають міські та сільські поведінкові моделі в повсякденному житті. Вони привносять у село нові установки та види активності, які частково змінюють якість життя, включають у повсякденні практики нові способи комунікації, повсякденні життєві стандарти, нові моделі виживання та досягнення життєвого успіху.

До найвпливовіших чинників та агентів глобалізації у Криму належать туристи (як вітчизняні, так і іноземні). Туристичний бізнес у Криму сьогодні – найвигідніший вид підприємництва, що активно розвивається; туризм традиційно займав важливу нішу в економічній інфраструктурі Криму. Сучасна структура туристичних потоків виставляє множинні вимоги до якості та різноманітності послуг у селах, що розташовані поблизу туристичних маршрутів. Ці вимоги спричиняють суттєві зміни у повсякденних практиках мешканців цих сіл і у взаємодії з їхніми можливостями стають ареною глокалізації.

Сукупність описаних множинних агентів глобалізації зумовлює різноманітність викликів сучасному повсякденню кримського села та сукупність наслідків для повсякденних життєвих практик її мешканців. Саме тому ідею “багатоликої глобалізації” [5] як особливостей укоріненості глобальності у локальностях взято за основу дослідницької стратегії та гіпотез проекту вивчення кримського села. Для того, щоб описати та пояснити особливості наслідків глобалізації для кримського

села, використано такі дослідницькі методи: спостереження, порівняльний дискурс-аналіз текстів політики та влади, моніторинг преси і законодавства, що стосувались дослідницької проблематики, зіставлення статистики та опис історичного контексту, а також інтерв'ю і бесіди з мешканцями кримського села, чий повсякденні практики змінюються під впливом глобалізації та інших, описаних вище процесів соціальних змін. Подальший наш аналіз ґрунтується переважно на результатах спостережень, інтерв'ю та бесід із представниками мешканців кримського села з використанням інших методів збору інформації. Польові дослідження кримського села в межах проекту “Села, що розбігаються: глобалізація у сільський спосіб” проводили у селах передгірського району Криму, через який пролягають найбільші туристичні маршрути і в яких мешкає значна частина репатріантів кримських татар.

У сукупності з описаними вище традиційними і домодерними практиками життєдіяльності та первісної зайнятості в натуральному господарстві більшості мешканців кримського села та репатріантів сільськогосподарська активність та дрібна приватна торгівля також приводять до самозайнятості значної частини цих соціальних груп, залучення їх у новий пострадянський тип неформальної економіки (унаслідок пострадянського трансформаційного процесу). Поряд з цим певні представники цих груп зуміли опанувати та створити нові моделі повсякденного життя та соціальних практик під впливом процесів глобалізації. Зокрема, на підставі результатів проведеної розвідки можна виділити такі види діяльності, як зелений туризм, етнокультурні центри, “fast-food” у межах традиційних туристичних послуг та економічної активності досліджуваного кримського села.

У передмові до “Багатоликої модернізації” [5] П. Бергер запропонував концепцію “поведінкових пакетів” для опису та пояснення повсякденних практик людей у глобалізаційній множинній культурі. Моделі поведінки та свідомості людей визначені ним як набори “поведінкових пакетів”, які використовують у певних життєвих ситуаціях та різних соціальних сферах. Ці “пакети” ґрунтуються на національній культурі, соціальному оточенні та інституційних рамках суспільства. Під впливом процесів глобалізації деякі з цих “пакетів” можуть легко комбінуватися (бути вбудованими) з новими моделями поведінки, які виникають у відповідь на виклики глобалізації, тоді як інші пакети вступають з ними у конфлікт, що спричиняє когнітивний дисонанс та аномію. Різні комбінації “поведінкових пакетів” та успішних практик повсякденної активності, в тому числі, виникають унаслідок локальних процесів міграції, зафіксованих у нашому дослідженні. На наш погляд, це поняття “поведінкових пакетів” дуже доцільно використати для аналізу повсякденних практик мешканців кримського села. Можна виділити такі комбінації “пакетів” на прикладі досліджуваного кримського села.

Комбінація дайвер-та-будівник. Найпоказовішою комбінацією “пакетів” успішних повсякденних практик є сезонна закордонна трудова міграція. Наприклад, молодий кримський татарин, мешканець передгірського кримського села протягом п'яти років працює дайвером на курортах Туреччини й Таїланду під час літнього

курортного сезону. Влітку він професійний аквалангіст, який працює на світових курортах, взимку він повертається у невелике село Гірського Криму, де будує домівку для бабусі та дідуся. Ця комбінація двох “пакетів” повсякденних життєвих практик дуже різних за змістом поєднує глобальні впливи (“глобально” зароблений дохід, “глобально” зумовлені установки щодо якості життя та вимоги до комфорту будівлі), а також локальні “пакети” традиційного підходу до опікування над літнім поколінням та стилю життя взимку у кримському селі. Подібний варіант комбінації “пакетів” характерний також для бригад робітників-будівельників, які їздять на тимчасові заробітки в різні міста за кордоном (переважно у Росію), а після закінчення підряду повертаються до села, де продовжують вирощувати фрукти та овочі на своїх ділянках. У цьому випадку відбувається комбінація “пакетів” кваліфікованих робітників та традиційних видів сільськогосподарської зайнятості.

Комбінація “fast-food” на сільський манер – це інший варіант гри глобалізації з поведінковими “пакетами”, коли відбувається перенесення “пакетів” з одного сектора (або сфери) в інший з подальшою адаптацією “пакета” до локальної специфіки – процес глокалізації. Наприклад, у селі Ходжи-Сала родина-власник комплексу “У Айше” використовує в ресторанному бізнесі західну модель обслуговування fast-food. Ця модель абсолютно не властива та далека від сільських традицій приготування та споживання їжі, також далека вона й від радянських та пострадянських особливостей ресторанної справи. Проте, маючи на увазі підвищену інтенсивність відчуття плину часу туристами, які звикли жити у великих динамічних містах та завжди поспішають, ця родина пропонує традиційну (етнічну татарську та узбецьку) кухню з достатньо обмеженим асортиментом, але з можливістю швидкого обслуговування. Заздалегідь заготовляють порційні страви, а коли приїжджають туристи, то кухарям залишається тільки розігріти та подати їжу. Отже, виникає глокальний “пакет” успішної практики повсякдення. Ззовні він становить західний (американський, а останнім часом глобальний) стиль підготовки, приготування продуктів й обслуговування, а за змістом це страви традиційної кухні та східної атрибутики трапези (достархани).

Наступний тип композиції “пакетів”, який можна назвати *“мешканці села – робітники міста”*, виникає внаслідок щоденної і сезонної радіальної трудової міграції жителів села в неподалік розташовані міста. За умов досить обмеженої структури можливостей працевлаштування мешканці села часто працюють у містах. Включена у міський спосіб життя та праці протягом дня (наприклад, працюючи адміністратором у курортному готелі, чи вчителем у школі або лікарем у лікарні, які найчастіше розташовані у містах, а не селах Криму), людина використовує моделі комунікації, економічні відносини тощо типові для міського середовища, а неробочий час проводить у селі, практикуючи традиційні моделі поведінки (наприклад, з одного боку використовує воду з ріки через відсутність водогону, займається городництвом чи садівництвом, а з іншого, – користується мобільним телефоном, супутниковим телебаченням, оскільки це стало частиною комбінованої практики вимог до життєвого

комфорту). Така трудова міграція часто є сезонною, оскільки найінтенсивніше працевлаштування у Криму сконцентроване в містах-курортах у літній сезон (з середини травня до середини вересня), і комбіновані “пакети” стають у цей час поширеним явищем. Тоді як у іншу пору року люди повертаються до рутинних повсякденних практик сільського життя, та/або їдуть з Криму у пошуках роботи в інші міста.

Ще одна цікава комбінація “пакетів”, яку можна виділити – це “*городяни у селі*”. Прикладом такої комбінації можуть бути представники тютюнової компанії ВАТ “ГрінТек”, побудованої із залученням іноземного капіталу (включеність цієї компанії у мережу Philip Morris) та трудових ресурсів, яка розпочала діяльність у с. Холмовка 2004 р. Директор та менеджери цієї компанії щоденно приїжджають до села з великого міста (Севастополь), підкреслено зберігають міські манери поведінки, звички та стиль одягу (нові марки авто, ділові костюми міста, відсутність засмаги, індивідуалізм, обмеження контактів з сільським населенням). Така поведінка провокує ворожість та неприйняття з боку місцевих жителів. Водночас подібна комбінація “пакетів” є наочним зразком інших моделей поведінки та життєвого успіху, реалізованого в стилі “американської мрії”, яка латентно формує певне ставлення до власних практик повсякдення та налаштованості на зміни чи закритості до них. Також у ході спостережень виявлено, що мешканці кримського села не дуже активно спілкуються між собою та не так багато знають один про одного. Це типова риса міського способу комунікації та соціальної солідарності типу Gesellschaft (у термінології Ф. Тьоніса), яка стає “пакетом” повсякденних практик сучасного та постсучасного села. Подібну модель дистанціювання в стилі городян демонструють і ті (переважно росіяни), хто придбав будинки в селах для літніх дач (під назвою на західний манер “літні котеджі”), куди вони приїздять на час відпустки та не змінюють сталих моделей поведінки мешканців міста, які перетворюють середовище “під себе”.

Ще одним прикладом комбінації “поведінкових пакетів” успішних повсякденних практик може слугувати кейз (case) “*локальна музика для глобальної аудиторії*”. Наприклад, у с. Соколине (кримськотатарська назва Коккоз) мешкає відомий кримськотатарський поет та композитор. Він пише вірші та музику, відновлює та створює аранжування традиційної народної музики та пісень кримських татар. Він обладнав студію, де сам записує музику та пісні на аудіокасети та CD, які продають на різних туристичних місцях поряд із сувенірами Криму, крім того, він гастролює з концертами по країнах колишнього СРСР, його пісні включені до радіопрограм Криму, його запрошують виступати на весіллях кримських татар. Традиційні “пакети” у цьому випадку перетинаються та сполучаються з модерними, пострадянськими та глобальними, оскільки музичний продукт поширюється максимально через радіо, продаж касет та CD, у цьому разі традиційно національна музика не тільки зберігається та відтворюється, а й модернізується (частину пісень за мотивами кримськотатарської лірики автор пише російською мовою з огляду на російськомовну аудиторію) тощо.

Для характеристики важливої риси глобалізації світу нерівності та мобільності З. Бауман [6, 7] навів вдалу метафору “туристи та волоцюги”. В умовах глобальної зміни технічних можливостей подолання простору (подорожі, перельоти, масова міграція) та часу (можливість спостерігати за новинами те, що водночас відбувається в іншій частині світу) вони також закріплюють глобальні ієрархії нерівностей, за якими одні можуть бути вільними туристами та вибирати, куди їм мандрувати та що споживати, а інші “зв’язані” з місцем перебування у своїй локальності та тільки можуть спостерігати, як світ проминає повз них – вони бродяги свого локального світу. Туристи відіграють провідну роль у потоках глобальних змістів, образів, дискурсів, вимог до споживчих товарів та послуг. Особливо останнім часом туризм стає суттєвою частиною локальних економік багатьох країн, зокрема, після розпаду СРСР відкриття кордонів для туристичних потоків послужувало каталізатором процесів глобалізації, у тому числі й у Криму.

Структурна соціальна та економічна трансформація пострадянського суспільства стає основою як для адаптації глобалізаційних імпульсів, так і відродження традиційних видів діяльності в Криму поряд з певними рисами архаїзації. Наприклад, до 1990-х років село Соколине було частиною радгоспу “Ароматне”, яке спеціалізувалось на вирощуванні ефіромасляних культур, таких як троянда, лаванда, шавлія. Також тут були відомі яблуневі та персикові сади. Після розпаду планової аграрної економіки та розвалу радгоспу значна частина мешканців села переїхала до міста в пошуках роботи (кількість населення зменшилась утричі). Передача власності від колгоспів та радгоспів фермерам затягнулась настільки, що більшість колгоспної техніки було загублено, розкрадено, вийшло з ладу, причому в цих процесах брали участь усі колишні колгоспники – від керівництва до пересічного робітника⁷. Виросло покоління молоді, яке не вміє працювати на землі та не переймається цим, і процес трудової міграції у місто є продовженням процесів розпаду сільського господарства й втрати навичок сільськогосподарської діяльності, що призводить також до поглиблення демографічного дисбалансу.

Пострадянські зміни у досліджуваних кримських селах, їхній розвиток сьогодні переважно залежить від туризму. Тут спостерігають суттєві трансформації у структурах та практиках повсякденного життя села, які зумовлені внутрішніми чинниками, такими як зусилля мешканців, що пристосовуються до вимог розвитку туристичного бізнесу, а також їхнім прагненням до поліпшення якості життя, економічного добробуту і згодом удосконалення туристичної інфраструктури. Поряд з цим включаються і зовнішні чинники, такі як спроби створення етнічного та зеленого туризму силами НДО та міжнародних ініціатив. Наприклад, 2000 р. фонд “Відродження” виділив кошти Союзу сприяння розвитку сільського зеленого туризму на створення культурно-етнографічного центру кримських татар “Коккоз” у селі

⁷ Про це свідчать і “білі плями” в інтерв’ю з колишнім керівником радгоспу, й усі наші спроби повернутися до обговорення ситуації 1993 - 2001 рр. були безуспішними.

Соколине, який функціонує й сьогодні. Окрім того, можна виділити так званий науковий туризм, – історичні, археологічні, біологічні, геологічні тощо наукові експедиції, які стають частиною інфраструктури туристичного споживання з особливими потребами (наприклад, доступ до Інтернету).

Етнічний та зелений туризм змінює традиційні форми зайнятості в сільських районах досліджуваного кримського села. Лише деякі мешканці цих селищ використовують свою присадибну ділянку для вирощування городини та фруктів, утримують корів, птицю та іншу домашню худобу, і то скоріше для власного вжитку (не на продаж), хоча ще кілька років тому саме ці види діяльності домінували серед засобів виживання більшості з них.

Сьогодні головні види діяльності сконцентровані навколо туристичних послуг: відкривають кафе, помешкання переобладнують для короткотермінової (наприклад, V&B⁸ бізнес) та сезонної оренди, організують різноманітні види розважальних послуг, наприклад, утримання коней, віслюків та верблюдів для катання та фотографування туристів (ферма “Чудо ослик”), клуб для спортингу та рибної ловлі (фірма “Чорні камені”), приватні екскурсійні послуги, продаж “екзотичних” товарів, зокрема, варення з пелюсток троянд, горіхів, меду на туристичних маршрутах тощо. Сучасний розвиток туризму суттєво перетворює повсякденні практики в умовах мультикультурних впливів, змінює стратегії досягнення життєвого успіху, практики та “поведінкові пакети” кримського села, що глобалізується.

Узагальнення результатів спостереження та проведеного аналізу інтерв’ю і бесід з мешканцями досліджуваного кримського села дає змогу зробити висновки про те, що найуспішніші практики повсякдення реалізують у селі колишні городяни, у яких був накопичений багатий досвід змін “поведінкових пакетів” та їхньої комбінації, а також можливість використати попередній соціальний, культурний та економічний капітали. Також успішність туристичного підприємництва залежить від двох глобалізаційних чинників: рівня відповідності якості послуг “міжнародним стандартам туризму” та рекламі в Інтернеті.

Поряд з універсальними вимогами глобалізації до забезпечення “міжнародних стандартів туризму” (туалет та душ у помешканні, технічна оснащеність побуту, паркування, доступ до Інтернету та супутникового телебачення), навіть важливішою для успіху та ефективності туристичного бізнесу є необхідність запропонувати щось особливе, унікальне та недоступне в інших частинах світу, щось таке, що здатне привернути увагу вибагливого неспокоїного глобального туриста саме до цього місця з-посеред багатьох інших (реклама цього унікального, безумовно, має бути в Інтернеті). Розуміння цього поступово приходить до підприємців кримського села, і протягом останніх років вони створили та впровадили кілька вдалих ініціатив. У цьому ракурсі є сенс згадати сімейний пансіонат у селі Ходжа-Сала, у якому господар надає не тільки повний комплекс традиційних для такого закладу послуг, а й кілька

⁸ V&B від англ. *Bed and Breakfast* – ночівля та сніданок.

варіантів екскурсійних маршрутів з історичною, екологічною або містичною, міфологічною програмами, а також нетрадиційні (парапсихологічні) методи корекції здоров'я та “активізації творчих здібностей”, масаж, інструктор для плавання з аквалангом, трансфер від вокзалу тощо.

Інший приклад успішної моделі практик повсякдення – це розвиток бізнесу на основі родинних зв'язків та етнічних мереж взаємної підтримки кримських татар. Такий бізнес виявляється стабільнішим, оскільки ґрунтується глибшому рівні довіри та відносинах взаємної підтримки, а не конкуренції. Як наголосив один з наших респондентів (власник кафе з традиційною кримськотатарською кухнею), вони зазвичай допомагають один одному у бізнесі, бо це є допомога своїм дітям та онукам: “якщо ми один одному не допоможемо, чужі нам не допоможуть; це засіб нашого самозбереження... якщо ми не подамо руки один одному, ніхто інший для нас це не зробить”. Цей “пакет” взаємної підтримки створений у період подолання труднощів та позбавлень депортації, а також необхідності і адаптуватися до іншої громади, стає знову актуальним за умов репатріації та аналогічної необхідності інтегруватися до усталених структур кримського суспільства у період кардинальних суспільних трансформацій.

Український приклад глобалізації в кримському селі ілюструє різноманітність локальних відповідей на глобальні виклики і створення динамічного середовища культурної та соціальної мозаїки. Нестабільні комбінації “поведінкових пакетів” та успішних практик повсякдення розвиваються на перетині пострадянської залежності (path dependency), відродження етнокультурних традицій та глобальних ідентичностей та видів діяльності.

1. Robertson R. Globalisation or Glocalisation? // J. of International Communication. – 1994. – N 1. – P. 33-52.

2. Sassen S. Globalization or denationalization? // Review of International Political Economy. – 2003. – N 10 (1). – P. 1-22.

3. Іваненко О. Село, колгоспники та аграрна реформа: український варіант // Соціологія, теорія, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 128-149.

4. Шатохін А. Н. Трансформація соціальної структури сучасного українського села за умов аграрного реформування // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства / Наук. ред. М. О. Шульга та ін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 304.

5. Бергер П. Культурная динамика глобализации // Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – С. 8-26.

6. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.

7. Bauman Z. Tourists and Vagabonds // Globalization: The Human Consequences. – New York: Columbia University Press, 1998. – P. 77-102.

**STRUCTURAL TRANSFORMATION AND SUCCESSFUL PRACTICES
OF DAILY LIFE: VILLAGE GLOCALIZATION
(On the Research Findings in Crimea)**

S.S. Babenko

*V.N. Karazin National University of Kharkiv
svet_ok@univer.kharkov.ua*

Successful daily life practices demonstrate the ways of how the structural opportunities are used and how structural limitations are overcome that are evolving during the process of a post-communist society transformation. The concept of glocalization is used to describe the specific features of the “challenge-and-reply” within the process of post-soviet culture globalization at the micro-level of daily life practices in the Ukrainian village. Based on the field-research findings the case of the Crimean village is analyzed as an example of glocalization focused on successful daily life practices that essentially changed during structural post-soviet transformation and globalization processes.

Key words: glocalization, post-communist transformation, structural transformation of Ukrainian (Crimea) village, successful daily life practices.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2007

Прийнята до друку 10.01.2008